

Nakon što je izdvojila želirske jedinice, autorica je ukupan fond selišnoga posjeda podijelila u tri kategorije: sitni selišni posjed (s 0/8 do 3/8 selišta), srednji selišni posjed (s 4/8 do 7/8 selišta) i krupni selišni posjed (s 8/8 selišta ili više). Navedene kategorije prikazane su u okviru važeće upravno-teritorijalne podjele po županijama i kotarevima te je na taj način postignuta cjelovita slika njihovog teritorijalnog rasporeda.

Središnji dio knjige čini poglavlje u kojemu se razmatra struktura gospostija, odnosno vlastelinskih imanja, a njih je prema dokumentaciji "Operata" bilo ukupno 656 na području Banske Hrvatske i Slavonije. Podaci kojima autorica raspolaže daju nadasve instruktivnu sliku, kako o broju takvih imanja u pojedinim županijama, tako i o njihovoj veličini. Mala i srednja vlastelinstva su prevladavajuća te čine 89,3%, a krupnih je samo 66, odnosno 10,7% od ukupnog broja vlastelinstava. Najviše malih imanja bilo je u zagrebačkoj županiji (167), osjetno manje u Varaždinskoj (103), po jedno u Riječkoj, Požeškoj i Osječkoj, a u Srpskoj vojvodini niti jedno. Krupni vlastelinski posjed koji je obuhvaćao 66 imanja većih od 100 selišta prevladavao je u slavonskim županijama. Posebno valja istaknuti autoričinu analizu 11 najkrupnijih veleposjeda koji su obuhvaćali preko 400 selišta. Poimence to su: Moslavina i Želin u Zagrebačkoj županiji, Novimarof u Varaždinskoj, Kutjevo, Pakrac i Virovitica u Požeškoj, Đakovo, Miholjac dolnji i Vukovar u Osječkoj županiji, te Ilok i Ruma u Srpskoj vojvodini. Spomenuta 3 veleposjeda u Banskoj Hrvatskoj, te 8 veleposjeda u Slavoniji iznosila su, doduše, samo 1,8% imanja, ali na njih se odnosilo više od polovice želirskih obitelji (52,5%) te veliki broj selišnih posjednika i selišta (34,0%, odnosno 28,2%). O svakome veleposjedu iz kategorije ovih najkrupnijih, autorica je iznijela kratak historijat, broj želira, broj selišta i selišnih obitelji, broj urbarijalnih općina. Karakteristično je da su slavonski posjedi u pravilu zaokružene teritorijalne cjeline s točno određenim granicama. Obuhvaćaju velik broj naselja, sva se osim Rume prostiru na više od 20 urbarijalnih općina. Suprotno, veleposjedi uže Hrvatske ne predstavljaju zaokruženu teritorijalnu cjelinu jer se unutar njihova područja nalaze i posjedi drugih imanja, premda također obuhvaćaju velik broj urbarijalnih općina.

Dokumentarni materijal kojim se autorica služila osvjetljava i neke važne socijalno-gospodarske aspekte u agrarnoj problematici sredine XIX. stoljeća. Iz popisa prijavitelja urbarijalne odštete nalazimo brojne svjetovne feudalce (834) s prebivalištem u Hrvatskoj, ali i priličan broj izvan njenih granica. Autorica je izvršila njihovo klasificiranje i utvrdila njihova socijalna obilježja, pri čemu je izdvojila skupinu vlasnika krupnog feudalnog posjeda. Najutjecajniji među njima bili su oni što su raspolagali s više od 600 selišta. Među njima su velikaške obitelji Batthyany, Drašković, Eltz, Erdödy, Janković, Odeschalchi, Pejačević i Prandau, nasljednici veleposjednika Svetića, zagrebački biskup Haulik, Đakovački stolni kaptol i Komorska uprava.

Posljednji dio obrađuje problematiku dioba seljačkih zadružnih posjeda do 1848. i u prvim godinama nakon ukidanja feudalnih odnosa. Proces diobe kućnih zadruga, kako pokazuju podaci raspoložive građe započinje već početkom XIX. stoljeća, a najviše je zahvaćao Varaždinsku županiju, zatim Zagrebačku županiju, Srpsku vojvodinu i ostale.

Ovom monografijom autorica je pružila dokumentarni uvid u cjelovito stanje seljaštva na prostoru Banske Hrvatske i Slavonije sredinom XIX. stoljeća. Poznavanje opsega, strukture i broja seljačkih i vlastelinskih posjeda pretpostavka je za svako bavljenje problematikom agrarnih odnosa u Hrvatskoj. U tom smislu ova knjiga predstavlja nezaobilazan doprinos, ali i ukazuje na potrebu daljnjeg izučavanja ovog važnog pitanja.

Božena Vranješ-Šoljan

Mihovil Pavlinović, Hrvatski razgovori

Priredio Nikša Stančić, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Globus, Zagreb, 1994., 330 str.

Mihovil Pavlinović bio je bez sumnje jedan od najznačajnijih hrvatskih političara. Narodnjački prvak i ideolog, dugogodišnji župnik u Podgori, Pavlinović je dosljedno promovao hrvatsku nacionalnu ideju kao i ideju o hrvatskoj državnoj nezavisnosti. Stoga je pojačano zanimanje za njegov život i rad u novoj, samostalnoj hrvatskoj državi posve shvatljivo. Nova, hrvatska vlast odala je počast Pavlinoviću otkrivanjem spomenika u njegovu rodnu mjestu Podgori, a povjesnici nastoje njegov opus još podrobnije raščlaniti i podastrijeti javnosti.

Pretisak Hrvatskih razgovora svakako je hvalevrijedan potez jer to najznačajnije Pavlinovićevo djelo čini dostupnim i širem krugu čitatelja. Pretisak je priredio prof. dr. Nikša Stančić, a predgovor napisao dr. Franjo Tuđman. Vrsni poznavatelj Pavlinovićeve opusa, N. Stančić napisao je i popratnu studiju naslovljenu "Mihovil Pavlinović i 'Hrvatski razgovori'" (289-328) u kojoj podrobno razlaže najvažnije sastavnice Pavlinovićeve ideološkog sustava, objašnjavajući i kontekst njegova nastajanja. Pritom Stančić ističe kako je Pavlinovićevo podrijetlo iz seljačkog društva kopnene Dalmacije, između Zrmanje i Neretve, uvelike utjecalo na konstituiranje njegovog političkog i nacionalnog svjetonazora. Naime, piše Stančić, u tom dijelu Dalmacije hrvatska etnička svijest mogla se oblikovati u nacionalnu svijest bez prepreka koje su taj proces na različite načine ometale u ostalom dijelu Dalmacije. Stoga je i Pavlinović, zadržavajući narodnjačku ideologiju s njenim shvaćanjem o južnoslavenskoj solidarnosti, izbjegao da "elementi koje je smatrao zajedničkim Hrvatima i Srbima zamute jasnoću hrvatske nacionalne i državne individualnosti" (293).

Hrvatski razgovori, objavljeni prvi puta u Zadru 1877. godine, sastoje se od nekoliko dijelova, od kojih je najbitniji "O slavenstvu, Jugoslavenstvu, Srbo-hrvatstvu, Srbstvu i Hrvatstvu" jer zapravo tvori sukus Pavlinovićeve ideologije. Općenito bi se za tekstove Hrvatskih razgovora moglo reći kako su hotimice pisani u dijaloškom obliku, s time što su glavni likovi pretežito ljudi iz naroda, koji predstavljaju različite regije, dok jedan od likova zapravo uvijek izriče stavove samoga Pavlinovića. Pavlinovićeve nakana da najvažnije elemente narodnjačke politike objasni puku, dajući mu ujedno smjernice za konkretne postupke u praksi, uvjetovala je i stil Hrvatskih razgovora. Izričaj je sočan, jednostavan i razumljiv, prožet poslovicama kao specifičnim oblikom sinteze narodne mudrosti. Pavlinović je pravi majstor u tome da onodobna složena politička pitanja puku objasni njemu bliskim diskursom, koristeći se pritom objašnjenjima ili analogijama iz svakodnevnice malih ljudi. Tako se, primjerice, nužnost hrvatske samostalnosti objašnjava time što je nesamostalnost usporediva s čovjekom bez kuće i zemljišta, a pitanje utjelovljenja Dalmacije matici zemlji lakonski se komentira kako je "teško samu i za stolom" (47). No unatoč lapidarnom stilu, Pavlinovićevo djelo utemeljeno je na nizu podataka i suvremenih dokumenata, posebice u već spomenutom tekstu koji razjašnjava složenu problematiku odnosa slavenstva, jugoslavenstva, srpstva i hrvatstva. Tu je Pavlinovićev tekst prepun povijesnih podataka, a pretiskana je i Hrvatsko-ugarska nagodba.

U Hrvatskim razgovorima Pavlinović razlaže niz pitanja vezanih uz politiku, vjeru i naciju. Razjašnjavajući odnos između vjere i nacije, Pavlinović ističe kako su jedno jezik, običaji ili država, a drugo vjera, te da se može biti jedne narodnosti, ali različite vjere. U skladu s time smatra da Srbi u Hrvatskoj nisu poseban narod s narodnim ili državnim pravom koje bi se kosilo s hrvatskim narodnim i državnim pravom, nego su ti "vjerski i genetički" Srbi po narodno-državnom imenu Hrvati. Pavlinović se odlučno izjašnjava protiv slobodnih zidara, jer pod plaštom prosvjete i slobode tobože ugrožavaju same temelje Katoličke crkve, a time i društva u cjelini. Pritom kao ortake masona osuđuje i liberalne, odražavajući tada aktualne liberalno-konzervativne prijemore.

U pogledu političke i nacionalne problematike, Pavlinović dosljedno promiče ideju o ujedinjenju svih hrvatskih zemalja u Habsburškoj Monarhiji, koje bi međutim trebalo biti samo prvi korak prema postupnom ostvarenju hrvatske državne samostalnosti. Pavlinović smatra kako Hrvati moraju iskoristiti međunarodni položaj i ugled Habsburške Monarhije da okupe rasute dijelove hrvatskog nacionalnog bića i da postignu konfederalizaciju Monarhije, osiguravajući velikim djelokrugom autonomnih hrvatskih poslova status hrvatske državnosti. Pritom se upravo nameće usporedba s programom hrvatskih liberala 1848./49. o (kon)federalizaciji Monarhije i postizanju hrvatske državnosti naglašene osnivanjem hrvatskog ministarstva nadležnog za sve poslove osim zajedničkih financija, vojske, trgovine i vanjskih poslova.

Pavlinović definira i hrvatski teritorij: Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Istra, Međimurje, ali čak i stara slovenska marka i Celjska županija, ne zaboravljajući pritom dakako Bosnu i Hercegovinu te ističući pravo Hrvata da oslobode tursku Hrvatsku, tursku Dalmaciju i Bosnu. Najzanimljivije teritorijalno pitanje odnosilo se upravo na Bosnu i Hercegovinu jer je podrazumijevalo definiranje odnosa prema Srbima i njihovim pretenzijama na taj prostor. Pavlinović smatra kako je Bosna "krpež zemalja" otkinutih od Srba i Hrvata, koji će se morati rastočiti na "prirodne česti" (161). On zapravo dijeli Bosnu na hrvatski dio (do Drine, do utoka Lima, do Goražda te od izvora Neretve do Nevesinja i Trebinja) i srpski dio (od Lima, Goražda, Nevesinja i Lubinja

preko Durmitora, Peći i Kosova do Leša i Bara). Međutim, smatrao je da na dio Bosne između Vrbasa i Drine ima pravo onaj tko ga prvi oslobodi od Turaka, a dopuštao je čak i mogućnost da Srbija dopre do Vrbasa i Une ukoliko stigne tamo prije Hrvatske. Očito je mislio kako do toga ipak neće doći te je isticao da se Srbija valja usmjeriti na istok ("Što će se Srbi posvud pribijati uz Hrvate? Kao pravi junaci, nek se razmiču u iztok", 167), a ne na Bosnu, koja je "klin u Hrvatsku" a bez nje "Hrvatska je od Katora do Zemuna neprilika" (156).

Razlažući ne samo odnose između Srbije i Hrvatske, nego i odnose na slavenskom jugu općenito, Pavlinović ističe kako svaki od južnoslavenskih naroda do svog cilja treba doći samostalno, a tek nakon postizanja vlastite državne samostalnosti bilo bi moguće uspostavljanje određenih oblika kolektivne sigurnosti koji bi jamčili obranu zajedničkih interesa na Dunavu i Jadranu. Pavlinović je vrlo jasan u tome da ne treba osnovati nikakvu zajedničku jugoslavensku državnu zajednicu. On doduše upotrebljava pojmove Jugoslavija i jugoslavenstvo, ali isključivo kao zemljopisno određenje ("Jugoslavija i jugoslavenstvo, u smislu jednoga naroda i jedne države, da je to ili prazna sanja, ili gola golcata laž, privotstvo, da se lude glave navedu lašanje na srbsku meku." 108), ili pak u puku bliskom izričaju piše da bi Jugoslavija bila čudna djevojka "u kojoj je sedam čudi, govori tri jezika, na tri zanosi; a na nju gleda šest mušterija; čuvaju je četiri skrbnika; na nju paze do tri poočima!" (104). Pavlinović pobija tvrdnje kako su Slaveni jedan narod, s jednim jezikom, kritizirajući prorusku orijentaciju, što nameće usporedbu s mislima češkoga prvaka Karela Havličeka Borovskog koji je vrativši se iz Rusije napisao kako je tamo krenuo kao Slaven a vratio se kao "običan Čeh". Poput Havličeka, ni Pavlinović nema nikakvih iluzija o pozitivnoj ulozi Rusije među Slavenima jer ih ona samo koristi za svoje ciljeve. Jednako postupa i Srbija, koja se pretvara da se bori za (južno)slavenske interese, a čim se pruži prilika spremna ih je izdati i pogadati se s neprijateljem Južnih Slavena, posebice Mađarima, Turcima i Talijanima. Zbog tog, piše Pavlinović, Srbija nikako ne zaslužuje naziv južnoslavenskog Pijemonta. Pijemont, koji je za razliku od Srbije imao međunarodni utjecaj, odrekao se svog imena i državnosti zbog ujedinjenja Italije, a Srbija isključivo nastoji na razvalinama ostalih država stvoriti veliku Srbiju. Pavlinović u usta lika koji zastupa srpske interese stavlja iskaze toliko zadojene velikosrpstvom, pa čak i direktnim prijetnjama Hrvatima i Slovenima, da su onodobnim čitateljima nakon čitanja zacijelo bile porušene sve iluzije u pomoć "srpske braće". Taj lik, Steva, propagira krilaticu "Srbi svi i svuda", i tvrdi kako postoji sveukupno tek oko 800.000 Hrvata, dok je preostalo stanovništvo Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Krajine i Slavonije srpsko, pa su i navedene zemlje srpske.

Zbog svega toga razumljivo je da Pavlinović inzistira na razlikama između Srba i Hrvata. On doduše priznaje kako su Hrvati i Srbi jedan narod po krvi i jeziku, ali ističe njihovu različitu povijest, kulturu i narodno-državno pravo, želeći pokazati kako Hrvati i Srbi nemaju istu nacionalnu svijest. Pavlinović lucidno naglašava da je jezik samo vanjsko obilježje nacije, dok njenu jezgru čini upravo svijest o pripadnosti određenom nacionalnom kolektivitetu. Potom naglašava kako Hrvatska ima sve elemente zasebne i starovjeke državnosti, koristeći i opsežnu historijsku argumentaciju da bi to dokazao.

Naposljetku, Pavlinović sažeto i jasno iznosi stavove o Srbima u Hrvatskoj. On dopušta da u Hrvatskoj ima pravoslavaca, ali oni nisu zaseban narod s narodno-državnim pravom, te su u narodno-državnom smislu Hrvati, a ne Srbi. Pavlinović ne prihvaća ni sintagmu hrvatsko-srpski narod ili jezik, ističući kako je to polutansko rješenje, koje nitko iskreno ne može prihvatiti; ono i nije ništa drugo negoli "liepak" cislajtanijske vlade, autonomaša i velikosrba, na koji, nažalost, nasjedaju i neki lakovjerni Hrvati, koji maštaju o osnivanju jedinstvene Jugoslavije. To srbo-hrvatstvo vrlo je opasno jer rastače temelje državnog hrvatstva i pokušava zamutiti supstancijalne razlike između Srba i Hrvata, kojima je izvorište još u oprekama između bizantinskog i latinskog crkveno-državnog sustava. Stoga za Pavlinovića nema nikakve dvojbe da Hrvati, za razliku od Srba, pripadaju Zapadu.

Nažalost, mnoga Pavlinovićeva promišljanja uvelike su i danas aktualna. Stoga držim da će ova vrijedna povijesna knjiga biti dragocjeno štivo i širem krugu hrvatskih čitatelja.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

28

ZAGREB

1995.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Krčka ul. 1

tel.: 385 01 519 044 fax: 385 01 513 834

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Ivo GOLDSTEIN

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
NJEMAČKI JEZIK:**
Marina DENONA-KRSNIK

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u siječnju 1996. godine